

Sefcsich György

AZ ÉSZAK-VAJDASÁGI RÉGIÓ IPARA ÉS ENERGIAGAZDASÁGA

*Tanulmányvázlat egy regionális/interregionális gazdaság- és terület-
fejlesztési stratégia megfogalmazásához*

1. BEVEZETŐ

Egy átfogó területfejlesztési projektum előkészítése során vált szükségessé – egyebek mellett – a régió ipari lehetőségeinek és természeti (mindenekelőtt energetikai) erőforrásainak számbavétele is. A tanulmányvázlattal támogatni kívánt stratégiai projektum deklarált célkitűzései a következők voltak: Megfogalmazni és támogatni az észak-vajdasági régió önszerveződését és optimális fejlesztését, ill. megalapozni a magyarországi észak-bácskai régióval (és esetleg más szomszédos régiókkal is) kialakítható együttműködést, amely a jugoszláv–magyar (vagy akár több országra is kiterjedő) interregionális együttműködés „próbaterepe” is (kell hogy) legyen.

Miután a tanulmányvázlat földrajzi és ágazati keretci viszonylag lazán megfogalmazottak, adatbázisa bizonytalan és/vagy fragmentáris, mutatószámai térben és időben nehezen viszonyíthatók – az nem projektum formájában kimunkált objektívizált megfontolásokat fogalmaz meg, hanem szubjektív (sőt esetenként személyes és kifejezetten intuitív) színezetű, és/vagy egy inhomogén (ad hoc) munkacsoport közösségi „műhelymunkája” során felvetett/megvitatott meglátásokra épül. Mivel kiinduló feltételrendszere nyitott és kötetlen, a tanulmányvázlat is óhatatlanul tartalmaz(hat) kritikátlanul átvett sztereotípiákat, (kellően) nem megalapozott (fél)igazságokat, sőt akár téves/félrevezető következtetéseket is. Ezért azt – a kiemelt (fontosnak ítélt vagy tűnő) problémákat és megoldási lehetőségeket felvető (vagy csak felvillantó) gondolatébresztő (vagy -provokáló) vitaanyagának kell és szabad tekinteni csupán.

Hasonló megfontolásokból kiindulva, a tanulmányvázlat – felvállalva a más, párhuzamosan készülő vitaanyagok tematikus átfedéseinek (pl. az élelmiszer- és vegyipar, valamint az építőipar tekintetében) és ellentmondásainak ódiúmat – az „ipar” fogalomkör alatt mindenfajta ipari méretű/szervezésű (áru)termelési tevékenységet, „erőforrások” alatt pedig az ipari tevékenység végzéséhez és a lakossági igények kielégítésére szükséges és/vagy rendelkezésre álló, természetes vagy mesterséges, fogyó és megújuló forrásokat érti és vizsgálja.

2. A RÉGIÓ TERÜLETI MEGHATÁROZÁSA

A tanulmányvázlat – ebben a megfogalmazásában – egy a Vajdaság északi peremvidékét és a Tisza melléket felölelő, a jugoszláviai tömbmagyarság életterét magába foglaló, és kifejezetten Szabadka központú, de földrajzilag nem szigorúan körülhatárolt és közigazgatásilag széteső (vagy legalábbis pillanatnyilag nem összefogott), ideiglenesen „észak-vajdasági régió” megnevezésű területre összpontosít.

Az észak-vajdasági régió térsége:

Község	Terület km ²	Lakosság (1991-ben)		
		összes	aktív	mezőgazd.
1. Szabadka	1 007	150 534	66 682	16 863
2. Kanizsa	399	30 668	14 483	7 909
3. Zenta	293	28 779	13 007	5 304
4. Becse	487	42 685	17 826	6 838
5. Ada	227	21 506	9 637	3 894
6. Topolya	596	40 473	17 127	7 375
7. Kishegyes	181	14 394	5 499	1 748
Összesen	3 190	329 039	144 261	49 931

Miután ez a terület az elmúlt időszakban valójában sohasem képezett egységes és/vagy összetartozó gazdaságpolitikai egységet, és egy ilyen célú restruktúrára a belpolitikai színtéren nincsenek is reális esélyei – ténykérdés az a kézenfekvő megállapítás, hogy egy ilyen régió megfogalmazásának csupán egy valós igényeket/lehetőségeket kielégítő, nemzetközi támogatottságú interregionális együttműködés keretében van/lehet értelme és realitása.

Mindenképpen meg kell ezért fontolni azokat az igen komoly érveket, amelyek (egy későbbi együttműködés lehetőségét megalapozva a szomszédos temesvári, ill. az észéki régióval) a régió keleti (Kikinda és

Beckerek) és nyugati (Kúla, Zombor, Bezdán/Apatin községekkel) kiszélesítésének indokoltságát támasztják alá. Persze akkor már felvetődik a teljes Vajdaság (mint ténylegesen is létező és – most ugyan csupán formális – autonómiával is rendelkező földrajzi, politikai és gazdasági egység) bevonásának kérdése is – amit végül is (a nemzetközi és a magyar–román támogatottságot is élvező ún. Duna–Tisza–Körös–Maros Eurorégió keretében) igen kitartóan szorgalmazznak a jugoszláv/szerbiai kormányservek is.

A tanulmányvázlat a régió fogalom alatt ugyan következetesen a szűkebb értelemben vett (tehát az észak-vajdasági) régiót érti, megállapításai azonban értelemszerűen vonatkoztathatók a (nyugat–keleti irányban) bővített régió területére is, sőt bizonyos (mindenekelőtt az újvidéki és a pancsovai ipari és közigazgatási agglomerációk specifikus jellege és összetett kapcsolatrendszere miatti) fenntartásokkal – akár a teljes vajdasági térségre is.

3. ERŐFORRÁSOK ÉS POTENCIÁLOK

A régió erőforrásainak és potenciáljainak (a tanulmányvázlat megfogalmazása és értékrendszere szerinti) teljességigényű számbavétele és minőségi/mennyiségi felmérése sajnos nem áll rendelkezésre. Egyes, a közvetlen kitermelés/értékesítés szempontjából attraktív természeti erőforrásokról (ásványi kincsekről) készültek ugyan esetenként igen alapos felmérések, de – az időközben megváltozott technológiai és gazdaságpolitikai feltételek figyelembevételével – azokat is újra kellene értékelni.

Nem vitás ugyan, hogy ezt a tárgykört mindenképpen a projektum (egyik) kulcskérdésének kell tekinteni, a tanulmányvázlat tartalmi és terjedelmi korlátai azonban csupán egy számbavétel jellegű és inkább csak kvalitatív értékszempőre szorítkozó felsorolást tesznek lehetővé:

a) Földrajzi és klimatikus jellemzők

- A régió általános földrajzi helyzete és száraz kontinentális klímája (a Kárpát-medencének, az északnyugati hideg időjárás frontoktól védett, és az uralkodó délnyugati enyhe áramlatok hatása alatt viszonylag enyhe klímája miatt, csapadékszegénysége ellenére is) egészében előnyösnek; a mezőgazdasági termelésre (mindenekelőtt gabona- és gyümölcsstermesztésre, konyhakertészetre és állattartásra) kifejezetten alkalmasnak mondható;
- altalaja igen stabil, törésvonalak nem haladnak rajta keresztül, a szeizmikus tevékenység jelentéktelen;

- domborzata egyhangú, tipikusan sík vidéki; az egyébként szegényes vízháztartást nagy és állandó vízhozamú, lassú folyású, viszonylag (túl)szabályozott folyóvizek (Duna, Tisza, Maros, Dráva) tartják viszonylagos egyensúlyban;
- a regionális méretű környezeti katasztrófák (földrengések, árvizek, hófúvások, orkán erejű szélviharok) veszélye és valószínűsége csekély/elhanyagolható.

b) Makrogazdaság-politikai potenciálok

Közlekedéspolitikai szempontból – annak ellenére, hogy az infrastrukturális hálózat kiépítettsége, műszaki állapota és színvonala sem kielégítő – a régió földrajzi helyzete (mindenekelőtt a nemzetközi/transzkontinentális átmenő utas- és áruforgalom szempontjából) igen előnyösnek ítélni lehet:

- Mindenképpen indokoltnak fogadható el az a megállapítás, hogy „a régió Jugoszlávia és (a Balkán) Európa kapuja”, hiszen azt súlypontjában szeli át a Duna–Morava tengelyre támaszkodó kiemelt jelentőségű észak–dél irányú transzkontinentális London–Bécs–Budapest–Belgrád–Isztambul (közúti és vasúti) útvonal, amely ősidők óta a legrövidebb és legbiztonságosabb szárazföldi útvonal Nyugat-, Észak- és Közép-Kelet-Európa számára Kis-Ázsián keresztül a Közel-Kelet felé; a Duna–Rajna-csatorna megépülésével pedig maga a Duna folyam is igen fontos nemzetközi hajózási úttá vált.

- A régió számára igen nagy jelentőséggel bír, hogy (a legutóbbi krétai konferencián) az E75-ös útvonal visszakerült a transzkontinentális hálózatba, mert várhatóan fokozatosan visszahozza (a hosszabb, gyengébb minőségű és kisebb kapacitású román utakról) a Balkánra és Kis-Ázsiába irányuló tranzitforgalmat. Ehhez kapcsolódik azonban az a megállapítás is, hogy (a szerbiai prioritásoknak megfelelően) ugyan a közelmúltban a jugoszláv oldalon már egészen a határig elkészült a (fél)autópálya, de a hiányzó magyarországi (Röszke–Szeged–Kiskunfélegyháza) összekötő szakasz megépítése még mindig várat magára.

A régió településrendszerét összekötő belső (lokális) és kapcsolódó (regionális jelentőségű) közúti úthálózat kiépítettsége ugyan igen magas, meg kell állapítani azonban, hogy az utak átbozsátókapacitása csekély, műszaki állapotuk kimondottan rossz, közlekedésbiztonságuk elégtelen, logisztikai támogatottságuk nincs.

- A régió vasúthálózata a szintén transzkontinentális jelentőségű „észak–déli” Bécs–Budapest–Szabadka–Belgrád–Isztambul nemzetközi fővonalra támaszkodik. Másrészt viszont megállapítható, hogy a Temesvár–Szabadka–Eszék–Zágráb(–Fiume) „kelet–nyugati” transzverzális a két világháborút követő politikai átrendeződésekkel elveszítette ugyan

korábbi jelentőségét, de egy (akár négy országra is kiterjedő) interregionális együttműködési koncepcióban újra igen fontos szerepet nyerhet, mint a régiók közötti kommunikáció (fő)útvonala (természetesen azzal a megkötéssel, hogy a Budapest–Szabadka–Belgrád–Bar tengeri kijárat minden bizonnyal már a (közel)jövőben messze előnyösebb lesz a közép-európai országok számára, mint a korábban erősen favorizált nagytradiíójú fiumei kikötő igénybevétele).

A régió vasúthálózatának sűrűsége és kiépítettsége (annak ellenére, hogy már évtizedekkel ezelőtt igen sok lokális jelentőségű mellék/szárnyvonalat felszámoltak) igen magas, a teljes vasúti infrastruktúra azonban elavult, állapota rossz.

A lendületesen beindított vasútkorszerűsítési (és villamosítási) program a 90-es évek elején megrekedt, ma már a fővonalakon is igen gyakoriak a radikális sebességkorlátozások, úgyhogy az üzemi sebességek kritikus szintre (60 km/ó alá!) csökkentek, a szárnyvonalakon megengedett csekély tengelynyomások és sebességek pedig erősen korlátozóak a viszonylag még korszerű gördülőanyag (teherkocsipark) felhasználhatóságát. A vasút sem technikában, sem szervezésben (logisztikai háttérben) nem készült fel az egységtrakomány alapú, korszerű kombinált fuvarozási rendszerek kiszolgálására.

● A régiót ugyan kiemelt (nemzetközi) jelentőségű vízi utak (Duna, Tisza) érintik, és/vagy szelik át, azokon meglepően csekély volumenű szállítást valósít meg. Ennek oka vélhetően az (apatini, a zentai, a becsei, a zombori, a verbászi és a cservenkai) kikötői fogadó- és átrakókapacitások szerény felszereltsége, a régió nagyvolumenű áruforgalmat bonyolító ipari kapacitásainak (gabonaszárítók/tárolók, műtrágyagyárak, takarmányfeldolgozók, élelmiszer- és vegyipar) nem célszerű (?) területi megosztása, és a kombinált fuvarozási formáktól való idegenkedés.

A régió szempontjából – a főleg tranzit jellegű fő vízi utak mellett – semmiképpen sem elhanyagolható jelentőségű a Duna és a Tisza folyamokra többszörösen is támaszkodó, jól kiépített Duna–Tisza–Duna-csatornarendszer (jelenleg ugyan csupán jelentéktelen mértékben hasznosított) belső vízi közlekedési/szállítási potenciálja sem.

c) Természeti erőforrások

Ki kell hangsúlyozni, hogy Észak-Vajdaság területe természeti erőforrások tekintetében kifejezetten szegény és – a termőhumuszon, agyagon, homokon, felszíni és rétegvizeken, kisebb kőolaj/földgáz-, csekély lignit/tőzegtartalékokon, valamint elszigetelt (építőipari felhasználásra, mészegetésre és/vagy cementgyártásra alkalmas) kőzeteken kívül – szinte semmilyen szűkebb értelemben vett bányakincssel nem rendelkezik.

- A termőtalaj (humusz) mint – átgondolt és környezetbarát agrotechnikával/technológiával tartósan megtartható – folyamatosan rendelkezésre álló, megújuló természeti erőforrás ebben a megközelítésben közvetlenül ugyan nem tekinthető iparfejlesztési nyersanyag-potenciálnak; a ráépülő klimatikus, hidrológiai és egyéb környezeti adottságokkal együtt képviselt mezőgazdasági „termőerejét” azonban már mindenképpen a régió elsődrendű és legfontosabb természeti erőforrásaként kell számon tartani, hiszen az erre a „termőerőre” támaszkodó elsődleges mezőgazdaság (és erdőgazdaság) termékei már egyértelműen további ipari feldolgozásra alkalmas (megújuló, tehát nyersanyag-potenciálként tartósan megjelenő és rendelkezésre álló) „másodlagos bányakincseknek” tekinthetők.

Ilyen megfogalmazásban a régió mezőgazdasági termelésre alkalmas, és rendelkezésre álló „termőerejének” (saját igényeit többszörösen is meghaladó) méretei igen jelentősnek, minősége átlagon felülinek és/vagy kifejezetten előnyösnek értékelhető. Megállapítható az is, hogy ez a „termőerő” tekinthető a régió egyetlen valóban jelentős volumenű és kitermelési költségek tekintetében viszonylag előnyös, (áru)cserelapalként hosszú távon is rendelkezésre álló természeti erőforrásának.

Mind a mezőgazdasági „termőerőnek” a régió gazdaságára gyakorolt (ugyan közvetett, de) kiemelt jelentősége miatt, mind pedig általános környezet- és természetvédelmi okokból is – elsődrendű fontosságú a primáris mezőgazdasági termelés (a közelmúltból) örökölt mennyiségközpontú „rablógazdálkodásának” mielőbbi radikális átszervezése, és a termőtalajok további degradációjának megszüntetése, hiszen a termőtalajok folyamatos elszikesedésének problémája (az egyébként is gyengébb termőerejű bányászati részek mellett) napjainkban már a régió egészét is veszélyezteti.

- A régió feltárt és kitermelésre rendelkezésre álló kőolaj- és földgáz-, valamint (azokhoz szervesen kapcsolódó) termálvíz- és széndioxid-tartaléki volumenükben ugyan nem tekinthetők jelentősnek (hiszen a kitermelt kőolaj és földgáz alig haladja meg Szerbia energiamérlegének az 5 %-át), a régió belső energiamérlege szempontjából azonban meghatározó jelentőségük van.

Ugyan a régió gazdasága számára a területén kitermelt kőolaj energiaértéke mellett mint vegyipari (alap-)nyersanyag is kiemelt jelentőségű, ezzel a bányakincssel a régió valójában nem rendelkezik (következésképpen a kitermeléséből eredő jövedék döntő részével sem), mert az a köztársasági szinten (a Vajdaság területén egyedül működő pancsovai olajfinomítót is beleértve) központosított Szerbiai Kőolajipari (Köz-)Vállalat (NIS – Naftna industrija Srbije) kizárólagos illetékességi (jog)körébe tartozik. A helyi önkormányzatok hatáskörében ez ideig

csupán a feltárás és kitermelés környezetterhelő és -károsító következményei maradtak.

A kőolaj/földgáztartalékok (igen alaposan elvégzett) feltárása keretében derült ki, hogy a régió viszonylag igen gazdag a terciális (mélyrétegi) üledékközetekből kinyerhető, többnyire közepes és/vagy kis vízhozamú, alacsony hőmérsékletű (hőfokuk csak néhány lokáción éri el a 100 °C-t), változatos ásványanyag-tartalmú, jelentős gyógyászati és (a kitermelés/felhasználás korlátozottsága mellett is) nem elhanyagolható energiaértéket képviselő termálvizekben is.

- A köztársaság vízgazdasága egészében véve kifejezetten kedvezőtlennek tekinthető, de azon belül az észak-vajdasági régió helyzete a legproblematisabb, Észak-Bácskái pedig kimondottan kritikus, hiszen itt a lakosonként rendelkezésre álló vízmennyiség a kívánatosnak töredéke csupán, a kielégítő víz(után)pótláshoz a csapadék kevés, és a (folyamatosan csökkenő) felszíni vizek mennyisége sem kielégítő. Ezért (mindenekelőtt a régió szűkebb területén) hamarosan foglalkozni kell majd a terület felszíni vízellátásával és az altalajból származó (réteg)vizek kiváltásával.

Az elégtelen vízháztartás mellett kiemelt fontosságú problémának kell tekinteni a régió területén található felszíni vizek egyre súlyosabb elszennyeződését is, amelynek mértéke már megközelíti azt a határt, amely felett (főleg a DTD-csatornarendszer vizei esetében) azokat már az öntözésben sem lehet majd felhasználni.

Mindenesetre feltétlenül igazoltnak látszik az a szakértői megállapítás, amely szerint a régió területén – mind a gazdasági, mind az infrastrukturális fejlődés tekintetében – a vízgazdálkodás egyértelműen rigid meghatározó/korlátozó tényező és feltétel.

- A régió területén elszórtan (hosszú távon javarészt csak a lokális felhasználás és a kis/középméretű ipari feldolgozás igényeit kielégítő tartalékok szintjén) igen nagy mennyiségű (közepes/jó minőségű) cserép- és téglágetésre, esetenként finomkerámia-gyártásra is alkalmas agyag, építőipari felhasználásra megfelelő üledék/hordalék -homok és -kavics, néhány lokáción mészégetésre és cementgyártásra alkalmas (mész)kő is található.

- A régió területén helyenként fellelhető gyenge minőségű lignit- és tőzegrétegek agyaggal/földdel szennyezettek, nehezen kifejtethők, kitermelésük körülményes, többnyire nem gazdaságos.

d) Energiaháttér

A sokéves külkereskedelmi mérleghiány mellett a jugoszláv gazdaságpolitika legsebezhetőbb pontja a mindenkori energiamérleg jelentős mértékű (közel 40 %-os) importfüggősége volt és ez (a belső szerkezeti

különbségek ellenére) a megmaradt mai („Kis-”) Jugoszlávia tekintetében sem változott, sőt a 2020-ig terjedő elfogadott energetikai fejlesztési stratégia (Strategija razvoja energetike SRJ) is egy kényszerűen tovább (57–62 %-ig) emelkedő importfüggőséggel számol. A finális energiafogyasztás kialakult szerkezete (az 1990-es „utolsó” statisztikai bázis-évben 15,4 % szilárd, 47,2 % folyékony, 17,0 % gáznemű fűtőanyag és 20,0 % elektromos energia) hazai forrásokból egyébként sem lenne biztosítható, hiszen a feltárt energiatartalékok közel 84 %-át túlnyomórészt külszíni fejtésből származó (rossz/közepes minőségű) fiatal barnaszenek (lignit) képezik. De meg kell jegyezni, hogy a stratégiai elképzelések szerint a jövőben várhatóan tovább fog (egészen 11,0 %-ig) csökkenni a szilárd tüzelőanyagok fogyasztása, és azzal arányosan (24 %-ra) növekszik majd a gázfogyasztás is.

A Vajdaság energetikai importfüggősége még kifejezettebb (közel 70 %-os!), és energiafogyasztásának szerkezete (miután a felhasznált primáris energiának mindössze 5–6 %-a szilárd fűtőanyag, 44 %-a kőolajszármazék, 28 %-a gáz és kb. 22 %-a villanyáram) is előnytelenebb. Az észak-vajdasági régió energiagazdálkodására vonatkozó adatokkal ugyan nem rendelkezünk, de az feltehetően alig térhet el a Vajdaság egészére vonatkozó mutatószámoktól (igaz ugyan, hogy a vajdasági kőolaj- és földgázkitermelés túlnyomórészt a régió területére szorítkozik, de ugyanakkor a jelentős energiapotenciált képviselő (újvidéki és becskerekai) kombinált távfűtő- és hőerőművek, valamint a vaskapui nagy vízerőmű is – a szűkebben vett régió határain kívül esnek).

A régió kifejezett energetikai importfüggősége (miután az importból származó energiahordozók hosszú távú biztosítására országos szinten kell majd megnyugtató megoldást találni) ugyan önmagában nem tekinthető a fejlesztési lehetőségeket szigorúan behatóról „kemény korlátnak”, vitathatatlan, hogy ezt a körülményt a gazdaságfejlesztési elképzelések kialakítása során mint „puha korlátot” kell szem előtt tartani és figyelembe venni.

A gazdasági tevékenység energetikai hatékonyságának fokozatos, de folyamatos javítása (tehát a fajlagos- és az össz-energiafogyasztás csökkentése) mellett a régió energetikai importfüggősége csak a rendelkezésre álló saját források fokozott kihasználása révén csökkenthető. E tekintetben a régió gazdasága számára az egyetlen járható út (a fosszilis energiahordozókhöz viszonyítva drágább és kevésbé komfortos) másodlagos/megújuló energiaforrások intenzív alkalmazása lehet.

A megújuló „nem konvencionális” energiaforrások (szél- és napenergia, geotermális és környezeti energiák, hulladékégetés, biogáz, stb.) ugyan általában legfeljebb csak az energiamérleg 5–7 %-át tudják fedezni, a régió esetében az energetikai valorizációra hosszú távon rendelkezésre álló biomassa azonban kivételes értékű energetikai poten-

ciált képez. A Vajdaság területén folyamatosan újratermelődő kb. 13 millió t/év biomassza jelentős része (kb. 8,1 millió t/év) mezőgazdasági melléktermék, és annak igen nagy része (kb. 4,9 millió t/év) áll rendelkezésre energetikai (vagy egyéb, ipari célú) hasznosításra. E biomasszamenyiség (mindenekelőtt búzaszalma és kukoricaszár) energiatartalma kb. 1,3 millió t/év kőolaj-egyenértékű, a tartomány teljes kőolaj-kitermelésével azonos nagyságrendű, energiamérlegének kb. 37 %-át tudná fedezni, és jelentős mértékben meghaladja a mezőgazdasági termelés (az energiamérleg 18,6 %-át kitevő) teljes energiaigényét. Ezek az arányok egyértelműen és változatlanul vonatkoztathatók a régió területére is.

e) Természeti környezet

A régió természetes környezete (mindenekelőtt felszíni vizei, de nem kevésbé talaja, levegője, sőt urbánus környezete is) az elmúlt évtizedek során súlyos és nem könnyen, vagy egyáltalán nem regenerálódó károsodásokat szenvedett; közvetlenül fenyegető környezeti katasztrófák veszélye nélkül tovább nem terhelhető. A felszíni vizek (mindenekelőtt a DTD-csatornahálózat vizének) szennyezettsége veszélyesen magas, a városok/községek levegője füstös/bűzös szmoggal terhelt, a talajok elszikesedése egyre elterjedtebb jelenség, a vegyipar és a mezőgazdaság intenzív vegyszerhasználata maga is súlyosan terheli a környezetet. Statisztikailag kimutatható, hogy Szabadka és környéke (mindenekelőtt a Zorka vegyipari gyár és a Nitrogénművek környezetromboló kockázati tényezői miatt) már most is kifejezetten veszélyeztetett terület.

A már meglévő környezeti ártalmak (mindenekelőtt a felgyülemelő kommunális szemét, a kiáramló nem vagy félig tisztított szennyvizek és nem ritkán a masszív vegyipari hulladékgáz-kibocsátások) felszámolása önmagában is rendkívül súlyos feladat, ezért a regionális fejlesztési koncepciók szempontjából a természetes környezet további terhelhetetlenségét igen szigorú korlátozó feltételnek kell tekinteni.

Kiemelt fontosságú kérdéskör e tekintetben a kialakulóban lévő (?) Duna–Tisza közti homokhát egységes (két országra kiterjedő) természetvédelmi terület értő kezelése, megóvása és revitalizálása is, hiszen az átgondolt környezetgazdálkodás ma már nemcsak a régió területén élő lakosság életminősége miatt fontos, hanem az ott megtermelt áruk versenyképessége miatt is, hiszen a számunkra fontos igényes exportpiacokon „erre mindinkább odafigyelnek a vevők”.

f) Humán erőforrások

A Vajdaság és ezen belül a régió ugyan Jugoszlávia sűrűbben lakott területe, de (az alig 100 fő/km² feletti) lakosságsűrűsége – a hasonló gazdasági szerkezetű (közép-)európai térségekhez viszonyítva – inkább átlagosnak mondható; megállapítható azonban, hogy a mezőgazdasági lakosság létszámban igen erősen visszaszorult annak ellenére, hogy fejlett mezőgazdasági régióról van szó. Jellemző jelenség a lakosság igazgatási/községi központokba tömörülése is, hiszen ma a lakosság 30 %-a a tartomány két legnagyobb városában (Újvidéken és Szabadkán), több mint 57 %-a pedig a 8 jelentősebb vajdasági városban él.

Ennek ellenére a (mesterségesen felduzzasztott) újvidéki, és részben (a belgrádi vonzáskörbe tartozó) pancsovai agglomerációk mellett a régión belül csupán a Szabadka központú Észak-Bácska urbanizáltsága tekinthető előrehaladottnak.

Az albán etnikai túlsúlyú Rigómező (Kosovo-Metohija) szinte elsöprő ütemű demográfiai növekedésével szemben, Jugoszlávia többi területein demográfiai stagnálás vagy csökkenés mutatható ki, míg a Vajdaság (és azon belül a régió) természetes szaporulata kifejezetten alacsony, sőt negatív irányzatú, de (főleg az utóbbi évek intenzív, többirányú, politikai/gazdasági háttérű migrációs folyamatainak eredményeként) még lakossági migrációs veszteségek is kimutathatók. Ehhez a folyamathoz kapcsolódik a lakosság fokozatos elöregedésének jelensége is.

Itt meg kell jegyezni, hogy az észak-vajdasági régió (észak-)bácskai térsége a kb. 340 000 fős jugoszláviai magyarság még tömbökben élő közel felének az élettere. Ezt a népességet és természetes életterét különösen súlyosan érinti a (környezetéhez képest is kifejezettebb) tartós demográfiai fogyatkozás, de a (viszonylag gyakori) vegyes házasságok okozta leforgácsolódás és a mindkét irányú (a saját etnikum elvándorlása, és idegen etnikumok betelepülése) migráció is. Ugyanakkor napjainkban már kiapadóban van a (gazdaságilag hátrányosabb helyzetű) bánsági részekből és a szórványvidékekről idetelepülők korábbi élet-erős utánpótlás-tartaléka is.

A mezőgazdasági lakosság – annak ellenére, hogy fejlett mezőgazdasági régióról van szó – az utóbbi évtizedek gazdasági folyamatainak köszönhetően létszámban fokozatosan visszaszorult és elvárosiasodott, a felszabadult munkaerő pedig egyre inkább a viszonylag életerős/életképes ipar és fejlett másodlagos/harmadlagos tevékenységek felé orientálódott. Ennek megfelelően a munkaviszonyban levők száma is viszonylag magas, bár ágazati megoszlásuk a régión belüli igen jelentős fejlettségi és belső szerkezeti különbségekre utal.

Az észak-vajdasági régió foglalkoztatottsága:

Község	Össz- lakosság	A foglalkoztatottság megoszlása				
		aktív	mezőg.	gazdas.	magánv.	egyéb.
1. Szabadka	150 534 45,7 %	66 682 44,3 %	16 863 11,2 %	30 594 20,3 %	10 706 7,1 %	7 286 4,8 %
2. Kanizsa	30 668 9,3 %	14 483 47,2 %	7 909 25,8 %	4 650 15,2 %	782 2,5 %	1 096 3,6 %
3. Zenta	28 779 8,7 %	13 007 45,2 %	5 304 18,4 %	4 982 17,3 %	1 393 4,8 %	1 324 4,6 %
4. Becse	42 685 13,0 %	17 826 41,8 %	6 838 16,0 %	8 710 20,4 %	1 581 3,7 %	1 308 3,1 %
5. Ada	21 506 6,5 %	9 637 44,8 %	3 894 18,1 %	2 998 13,9 %	1 160 5,4 %	654 3,0 %
6. Topolya	40 473 12,3 %	17 127 42,3 %	7 375 18,2 %	8 280 20,5 %	614 1,5 %	1 432 3,5 %
7. Kishégyes	14 394 4,4 %	5 499 38,2 %	1 748 12,1 %	1 934 13,4 %	547 3,8 %	304 2,1 %
Összesen	329 039 100,0 %	144 261 43,8 %	49 931 15,2 %	62 148 18,9 %	16 783 5,1 %	13 404 4,1 %

A régió lakosságának iskolai alapképzése gyakorlatilag teljes körű, az analfabetizmus elenyésző. A korábban elismert, kiváló szakmai képzettségéről és példás munkaszokásairól ismert munkaerő (szak)képzési szintje az utóbbi években/évtizedekben (részben az intenzív migrációk, de az egyre inkább eluralkodó érdektelenség és hamis érték-szemlélet miatt is) erősen visszaesett. Felduzzadt a képzés nélküli „betanított” munkások részaránya, de a „képzett” szakemberek szakismerete is egysíkú, szegényes lett, amely megfelel ugyan az ipari termelés munkamegosztási elvárásainak, a sikeres vállalkozói fellépéshez szükséges szélesebb szakmai ismeretekkel és általános intelligenciával/kultúrával rendelkezők száma azonban már elenyésző, és inkább a kifulladás középkorú generációra korlátozódik. A szakmai továbbképzés iránti igény és érdeklődés gyakorlatilag megszűnt, korábbi tömegessége és (igen magas) szakmai szintje mára elsorvadt.

A régió területén teljes vertikumában jól kiépített, működőképes iskolahálózat létezik, amely mereven központosított irányítása és elavult (esetenként archaikusnak mondható) beállítottsága ellenére is – viszonylag gyorsan átállítható (lenne) egy konkrét piaci (munkaerő)igényeket és fejlesztési stratégiákat jobban szolgáló, célirányosabb munkára. Az elmúlt évtized terheit (egyrészt a kiszolgált gazdaság végsőig beszűkült igényei és lehetőségei, másrészt pedig a társadalmi értékrendnek a szellemi teljesítmények kárára történt átrendeződése miatt) sajnálatos módon a felsőoktatás és tudósképzés, valamint maga a tudományos munka sínylette meg leginkább; elveszítve káderállományának

legütőképesebb réteget és utánpótlását is – egyre inkább egysíkúvá vált, és a középszerűségbe merült.

Egzisztenciális bizonytalanságba kényszerülve, értelmiségi/tudományos háttérüket feladva és elveszítve, a politikai hatalom kemény (etnikai/politikai irányítottságú) „tiszogató” módszereitől megfélemlítve – a még megmaradt jó képességű szakemberek is elriadtak a gazdasági (és politikai) szerepvállalástól, idegenkednek, sőt menekülnek a közszereplés minden formájától. Ezért ma már igen kevés az olyan – gazdag szakmai és (vállalat)vezetői gyakorlattal rendelkező, idegen nyelveket beszélő, szakmai tekintélyt/elismerést kivívott – szakember, aki felvállalhatja, levezetheti és/vagy levezényelheti majd a gazdaság esedékes szerkezet- és tulajdonváltását. Különösen hangsúlyozottan vonatkoztatható ez a megállapítás az (egyébként is halmozottan hátrányos helyzetű) magyar/kisebbségi káderállományra. Leszögezhető, hogy ebben a pillanatban a régió fejlesztési lehetőségeit legmarkánsabban mindenképpen a szakmai/vezetői/tudományos elit minőségi/mennyiségi „kemény” korlátai határozzák meg.

A régió bilaterális együttműködése és kommunikációs kapcsolatrendszere szempontjából igen fontos komparatív előnyt jelent a lakosság jelentős részének teljes vagy részleges kétnyelvűsége. Az utóbbi évek politikai/etnikai homogenizációs folyamatai és az intenzív migrációk eredményeként, sajnos, a kétnyelvűség egyre inkább a magyar lakosságra korlátozódik, és ezért az etnikumok közötti kommunikáció is fokozatosan elveszíti korábbi gazdagságát és többrétegű jellegét. A (szűkebb) régió területén (tartalmi/tantervi hiányosságai mellett is) még mindig (jól/elfogadhatóan) működik a magyar (anya)nyelvű alap- és középfokú, sőt (az ugyancsak részlegesen megszervezett) felsőoktatás is; az azon keresztül megszerzett/megtartott kétnyelvűség azonban (a ténylegesen is kétnyelvű közéleti és szakmai nyelvhasználati gyakorlat, és a szűkebb szakmai és tudományos szaknyelv és terminológia ismeretének hiányában) kényszerűen mindinkább „köznyelvi kétnyelvűséggé” szűkül.

4. A RÉGIÓ IPARÁNAK ÉS ENERGIAGAZDASÁGÁNAK STÁTUSA

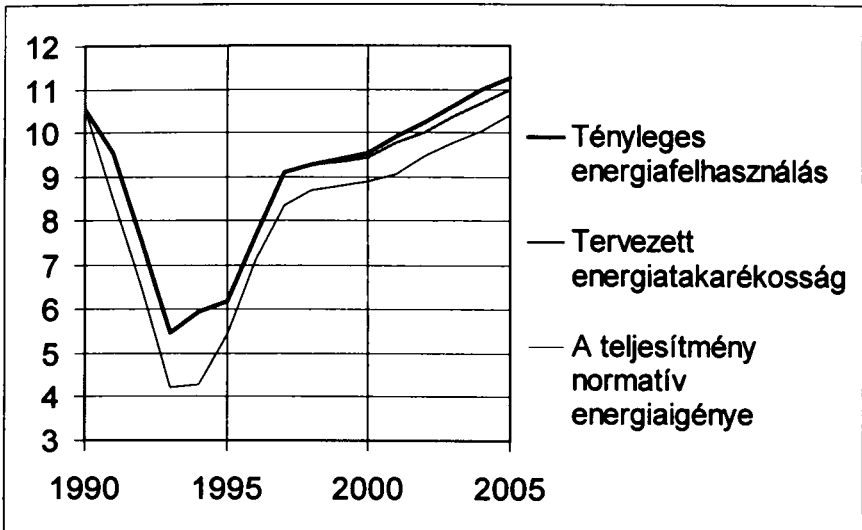
A tanulmányvázlat célkitűzései, de terjedelmi kötöttségei sem teszik lehetővé a régió ipari és energetikai rendszerének, és a szűkebb/szélesebb ipari és gazdaságpolitikai környezet és háttér interakcióinak teljességigényű feltárását/taglalását – ezt a kérdéskört egyébként is egy bevezető tanulmány elemzi, és tárgyalja behatóbban. Ezért a szerző itt csupán (felvállalva a szubjektív értékítéletek kockázatát) a már leszűrt

és kiforrott ténymegállapítások közlésére/megfogalmazására szorítkozik, anélkül, hogy azok helyességét adatokra és/vagy forrásokra hivatkozva indokolná és bizonyítaná.

a) A gazdaság(politikai) környezet fontosabb jellemzői

A gazdaság teljesítőkéességét meghaladó adósságállomány, életszínvonal és államigazgatási terhek ellenére a 80-as évek végén a jugoszláv gazdaságpolitika (a környező tranzíciós országokhoz viszonyítva) egészében nyitottnak és viszonylag hatékonynak/sikeresnek volt mondható; belső szerkezeti és működési hiányosságai azonban már akkor egyre inkább a felszínre kerültek. A korábbi periódusban létesített (az alkalmazottak/munkások több mint felét foglalkoztató és az állóeszközök közel 70 %-át birtokló) „szocialista” nagyvállalatoknak nemcsak a privatizációja, de átszervezése is elmaradt, és ezért egyre kevésbé eredményesek (náluk jelenik meg a kimutatott veszteségek több mint 70 %-a is). A kifejezetten monetáris jellegű, rigid gazdaságirányítási és -szabályozási rendszer mellett a gyenge vállalati hatékonyság fő okát a vállalatirányításban még mindig (el)uralkodó elosztásközpontúságban kell keresni. A privát és a külföldi tőke részvétele a gazdaság termelőágazataiban igen szerény, sőt (összvolumenét tekintve) jelentéktelennek mondható.

Jugoszlávia (össz)energia-felhasználása 1990–1996 (tényadatok) és 1997–2005 (tervezett értékek) között

A 90-es évek elején ezt az egyébként is „üveglábakon álló” gazdaságot megtörték, és térdre kényszerítették a radikális belső (nyersanyag- és készáru-) piaci átrendeződések, súlyos (kvázi)háborús terhek és a kíméletlen nemzetközi szankciók. A mellékelt (egy 2020-ig terjedő energetikastratégiai program igen megbízható bázisadataiból készült) diagramon igen szemléletesen követhető nyomon a gazdasági tevékenységnek az 1992–94. időszakban bekövetkezett, szinte már katasztrofális méretű beszűkülése, de rámutat az energetikai hatékonyság (kényszerűen bekövetkezett) radikális csökkenésére – és arra a minden kétséget kizáró megállapításra is, hogy az ország gazdasági felépülése (az 1990. évi teljesítményi szint elérése) még igen optimista becslések szerint is legkorábban 2005–7-re várható.

A radikálisan, a társadalom végső tűréshatáráig (az 1990 előttinek töredékére!) csökkent életszínvonal, a szociális/egészségügyi és a kommunális ellátottság ellenére a gazdaság statisztikailag is kimutatott veszteségei és tartós külkereskedelmi hiánya arra utalnak, hogy az ország továbbra is tőkét/tartalékait éli fel. Ezt a helyzetet még súlyosbítja az a tény, hogy az országban még megmaradt működő tőke (és természetesen az azt kísérő gazdasági aktivitás is) kivonja magát a társadalmi ellenőrzés alól, és egyre inkább az árnyékgazdaságba költözik át. A fenti megállapításokat igazolva az 1997. évre közzétett legfrissebb (előzetes) gazdasági eredmények is azt a meggyőződést támasztják alá, hogy a gazdaság és az (ipar)vállalatok működésének alakulásával kapcsolatos minden rövid távú optimizmus alaptalan.

b) A régió ipara gazdasági helyzetének megítélése

Ugyan a volt Jugoszlávia tartósan nettó importőr volt, de Szerbia, valamint Szerbián belül a Vajdaság (és feltehetően a régió is) mindig képes volt exporttöbbletet kitermelni. A Vajdaság elismerten az ország legfejlettebb területe, erőforrásai és előnyös pozíciója ellenére azonban sohasem volt, és nem is válhatott igazán a fejlődés metacentrumává – (etnikai/politikai megbízhatatlansága miatt) gazdaságilag mindig is a perifériára kényszerített/tartott, könyörtelenül exploatált közösség maradt. Ennek ellenére a Vajdaság (és azon belül a régió) biztos és nagy teherbírású nyersanyagbázisra (az elsődleges mezőgazdaságra) és sok évtizedes (gyökereiben nemegyszer évszázados) ipari hagyományaira és a már kiépülő polgári középosztályra támaszkodó gazdasága – az ország belsejének rurális kisvárosi környezetében az ingázó kétlaki egzisztenciájukban még „földhöz kötött” munkavállalókra épült aránytalan méretű ipari óriásokhoz, vagy akár a belgrádi ipari agglomeráció gyökerét vesztett kényszerproletariátusát foglalkoztatni hivatott ipari létesítmé-

nyeihez képest is – viszonylag rugalmasabb, és ezért nem is sínylette meg olyan megsemmisítő következményekkel az átélt krízis éveket.

Az élelmiszeripar a régió gazdasága szempontjából meghatározó jelentőségű, hiszen a Vajdaság adja az ország mezőgazdasági eredetű össztermékének a 40 %-át és az élelmiszer-gazdaság végtermékeinek 60 %-át, de a régió szerepe még ezen belül is túlsúlyos. Ismeretes, hogy a valamikori Jugoszlávia nettó élelemimportőr volt, de Szerbia akkor is úgy tartotta, hogy a köztársaság önmagában nettó exportőr; ez pedig azt jelenti, hogy a Vajdaság (és a régió is) a mindenkori hazai igényeket meghaladó, jelentős élelmiszeripari termékfeleslegekkel rendelkezik.

Miután az élelmiszeripar (egy erősen beszűkült felvevőpiacra kényszerítve és aránytalanul hátrányosabb gazdasági körülmények mellett ugyan, de) mindvégig működni tudott, a legsúlyosabb károkat a nyersanyagbázis és/vagy felvevőpiacok nélkül maradt, kényszerűen exportorientált elektrogépipar és vegyipar szenvedte el.

Megállapítható azonban, hogy a régió (mindenekelőtt) elektro-, gépipari iparvállalatai – annak ellenére (és vélhetően, annak is köszönhetően), hogy túlnyomórészt életerős, saját erőből felnőtt és kívülről nem (vagy alig) támogatott „vadhajtásokként” éltek/fejlődtek, az ország belsőjében székelő és központosított forrásokból gazdagon (meg)támogatott rokoncégekhez képest – még mindig működőképesen talpon tudtak maradni.

Az ország energiagazdasága (hiszen nem terhelték a termelőiparéhoz hasonló piaci gondok) – a többi szolgáltató ágazathoz hasonlóan, monopolhelyzetét kíméletlenül kihasználva – viszonylag jól átvészelte a legsúlyosabb krízisidőszakot, bár azt állóeszközeinek és kapacitásainak kritikus mértékű leértékelődésével maga is erősen megsínylette. Ez a megállapítás értelemszerűen vonatkoztatható a régió energiagazdaságára is – hiszen az maga is egy hallatlan mértékben központosított, és a legfelsőbb államhatalom közvetlen irányítása alá helyezett országos rendszer része.

5. STRATÉGIAI ÉRDEKEK ÉS FEJLESZTÉSI CÉLKITŰZÉSEK

Egy – a mai Jugoszláviához hasonló – a végsőkig kiegyensúlyozatlan, csapongó indulatok és rejtett érdekek vezérelte gazdaságpolitikai közegben szinte lehetetlen minden projektív tervezés. A számos elképzelhető, lehetséges és valószínű kibontakozási forgatókönyv-változat számbavétele és gazdaságpolitikai modellezése (a térségben működő politikai erők felismerhetetlensége, megfelelő adatbázis és közvetlenül alkalmazható metodológia hiányában) szinte megvalósíthatatlan fel-

adatnak látszik. Ezért a régió jövőbeni célszerű/optimális „viselkedési formáit”, és azokon belül a „legjobb” vagy „legkevésbé rossz” terület-, gazdaság- és iparfejlesztési stratégiákat és célokat is úgy kell megfogalmaznunk, hogy azok – bármelyik és bármilyen ütemezésben megvalósuló kibontakozás esetén is – mindenkor megfeleljenek a régió lakossági érdekeinek, de ugyanakkor még a legvalószínűtlenebb változatok veszélyeit/bukatóit is elkerüljék. Tehát nem a jövőbelátás és jövőtervezés sziszifuszi munkáját kell felvállalnunk, hanem erőforrásaink és a környezetünk adta lehetőségeket/korlátokat kell számba vennünk, és (ki)elemeznünk viselkedési lehetőségeinket, valamint azok megvalósíthatóságát és veszélyeit. A teljesség igénye nélkül, és nem taglalva azokat a makro-gazdaságpolitikai kérdéseket, amelyek a regionális szintű hatásmechanizmusokon eleve kívül esnek, inkább csak gondolatébresztő szándékkal – erre tesz a szerző szerény kísérletet a továbbiakban:

a) Stratégiai érdekek és célok

- *Dinamikus, de fenntartható gazdasági fejlődés.* A régió alapvető és mindennél fontosabb stratégiai célkitűzése (hiszen ahhoz minden előfeltétellel rendelkezik!) a gazdasági környezetéhez viszonyított mindenkori hatékonyabb és dinamikusabb gazdasági és ipari fejlődés kell hogy legyen. Nem lehet vitás, hogy a másodlagos célok (a magasabb foglalkoztatottság és életszínvonal, jobb szociális és kommunális ellátás stb.) elérése csak a nagyobb gazdasági teljesítmény útján biztosítható. A fejlesztési igényeknek és elvárásoknak azonban határt szab a rendelkezésre álló (mindenekelőtt) természeti erőforrások korlátozott és/vagy a működő gazdasági/politikai környezet korlátozó volta, ezért ez a stratégiai megfogalmazás nem (vagy legalábbis nemcsak) „kitörési pontokat” keres, hanem a teljes létező (korábról megörökölt) gazdasági struktúra fokozatos átalakításában/megreformálásában (nem forradalmi átrendezésében) gondolkodik.

- *Exportorientáció.* A (környezethez viszonyított) hatékonyabb gazdasági fejlődés nem lehetséges a régió gazdasága exportképességének és -orientáltságának radikális növelése nélkül. Ez egyrészt az „eurokonform” marketingmódszerek, minőségbiztosítási és környezetvédelmi szabványok széles körű meghonosításával, másrészt pedig regionális szinten (is) támogatott és koordinált sokrétű kommunikációs rendszer működtetésével érhető el. Ebbe az eszköztárba sorolható be a regionális/interregionális gazdasági/ipari együttműködés is, hiszen az nem lehet öncélú vagy politikai célzatú kapcsolatrendszer, mert az valós/működő gazdasági érdekek és tartalom nélkül igen gyorsan elsorvadna.

- *A termékszerkezet piacorientált átalakítása.* A harmonikus gazdaságfejlesztés alapvető kérdése mindig is a (rendelkezésre álló) erőforrások

és az (elérhető) piacok igényei közötti konfliktus feloldása volt. A korábbi („szocialista”) természeti erőforrás orientált gazdaságfejlesztési modellt fel kell adnunk, hiszen (a távol-keleti sikergazdaságok tapasztalatai szerint is) a „fizetőképes kereslet” sikeres kielégítése során a hiányzó/elégtelen természeti erőforrások jól helyettesíthetők (olcsó, termelékeny és rugalmas) humán erőforrásokkal. A régió szempontjából ezért optimálisnak tűnő a következő felállás:

– A „mezőgazdasági termőerőre” (mint legfontosabb és igen nagy volumenben hasznosítható és hagyományosan használatban is lévő helyi természeti erőforrásra) épülő élelmiszer-gazdaságnak (és -iparnak) óriási, de szegény hazai felvevőpiaca van. Ezért ezt az ágazatot (a korábban uralkodó mennyiségorientált koncepcióktól radikálisan eltérve) alapvetően két irányban lehet/kell fejleszteni, ezek: a technológiai vertikum fokozatos bővítése (az egyre teljesebb és magasabb szintű feldolgozottság) és az exportképes (csúcsminőségű, helyi specifikus jellegzetességeket hordozó, környezetbarát) termékfeleségek meghonosítása.

– Az (ugyan valóban nyersanyagbázis nélküli és a felvevőpiacoktól távoli, ezért korábban indokolatlanul kegyvesztett) hangsúlyozottan humán erőforrásokra támaszkodó, de életképes elektrogépipart ilyen megközelítésben mindenképpen a gazdaságfejlesztés „húzó ágazatának” kell tekinteni. Az élőmunkaigényes gépgyártás (ugyan nem annyira végtermékeire, hanem inkább talán beszállítói) kapacitásaira egyre jelentősebb igény mutatkozik a fejlett nyugat-európai térségben; az elektro-, de főleg az elektronikai ipar pedig világszerte (sajnos újra csak a világpiacon uraló multinacionális rendszerek valamelyikének beszállítójaként) változatlanul dinamikus, és kifejezetten extenzív fejlődést mutat.

– A régió „keményen” korlátozott energiamérlege, vízháztartása és környezeti terhelhetősége miatt (ugyan a „fejlett világ” változatlanul erősen érdekelt a „szennyes” technológiáknak új befogadó országokba/régiókba való telepítésében) nincs lehetőség a (nagy termékvolumenű) vegyipar további fejlesztésére, sőt még a meglévő ilyen típusú vegyipar további működésének gazdasági indokoltságát és környezetterhelő hatásait is felül kell vizsgálni.

– A régió területén (kis/közepes kapacitású helyi, mindenekelőtt hőszolgáltató egységek kivételével) az energiamérleget masszívan befolyásoló, ipari méretű energiatermelő kapacitások létesítésére (pl. újabb Dunai/Tiszai vízlépcsők kialakítására, vagy atomerőmű építésére) reális lehetőségek/adottságok nincsenek, ilyenekkel számolni a (közel)jövőben nem lehet.

● *Az ipar szerkezeti átalakítása.* A közelmúltból örökölt „szocialista” nagyvállalati struktúrákat – néhány valóban piacképes termék(ek)kel, folyamatos fejlesztéssel és tényleges (világ)piaci részesedéssel rendelke-

z (nagy)vállalat kivételével – rugalmas és hatékony kis/közép-vállalatokra kell lebontani, a tovább működő és életképes nagyvállalatok köré pedig kis/közép-vállalati beszállítói kört kell kiépíteni. Támogatni kell a beszállítói, (áru)termelő és szolgáltató kisipari vállalkozások minden formáját.

● *A vállalatirányítási rendszer megreformálása.* Igen sürgősen és alapjaitban meg kell reformálni a múltból örökölt, merev, lomha és archaikusan elosztásorientált vállalatirányítási módszereket; elsőrendű stratégiai érdek a korszerű piac- és nyereségközpontú irányítási, vezetési és döntési rendszerek/módszerek meghonosítása. Sajnos, ezen a területen „kemény” korlátozó körülmény, hogy a régió (sem) rendelkezik kellő számú, a feladathoz felnőtt, megfelelő képzettségű, tapasztalatú és erkölcsi súlyú vállalatvezető (management) szakembergárdával; ezért az ilyen profilú szakember(át)képzést (is) elsőrendű fontosságú, halaszthatatlan feladatnak kell tekinteni.

● *A kutatási-fejlesztési tevékenység megreformálása.* A gazdasági fejlődés irányát és hatékonyságát alapjaiban meghatározó (ill. korlátozó) tényező a megfelelő káderbázisra, célirányos szervezési struktúrára és biztos anyagi háttérre támaszkodó kutatási-fejlesztési („K+F”) tevékenység. A kétségkívül meglévő előfeltételek (az egyetemi karok mellett úgyszólván működő kutatási egységek és az ipar még meglévő saját fejlesztési potenciáljai) ellenére a gazdaság saját (végsőig beszűkült) teljesítményéből leválasztható akkumuláció és (az elvándorlásokkal, politikai retorziókkal) legyengített/megfogyatkozott „szellemi elit” eleve nem elegendő ehhez; ezért egy sokrétű és erőteljes, komoly anyagi háttérrel rendelkező (vagy ilyenre támaszkodó) támogatási rendszer sürgős kiépítésére és bevetésére van ezen a területen elengedhetetlenül szükség.

● *Friss (működő) tőke bevonása.* A fenti gazdaság- és iparfejlesztési célok megvalósításának előfeltétele jelentős volumenű friss (működő) tőke szelektív (a megfogalmazott/elfogadott stratégiai célok megvalósítását preferáló) beáramlása és/vagy beáramoltatása a régió gazdaságába. Ennek lehetséges forrásai (miután az országon belül a régió irányában működő gazdasági mechanizmusok inkább tőkeelvonó, mintsem tőkeodairányító természetűek), csak:

– a még „talpon álló” és egészséges vállalatok célirányos (nem „bármilyen áron” végrehajtott, hiszen ebben a megfogalmazásban a tulajdonváltás is eszköz csupán, nem cél önmagáért) privatizációjából származó (mindenképpen tőkeemeléssel, adalékos beruházásokkal, technológiatranszferrel és/vagy piaci részesedéssel kombinált) „privatizációs tőke”; és/vagy

– külön e célból (talán egy erre a célra létesített, jelentős alapítótőkével rendelkező, független vagy vegyes tulajdonú fejlesztési/beruházási bank révén) a régióba irányított, hosszú lejáratú (de a minimális gazda-

sági alapokat nem nélkülöző) beruházás- és fejlesztéstámogató (bank)eszközök lehetnek.

● *Nyugodt, stabil politikai környezet kiépítése/megtartása.* A megfogalmazott gazdaságpolitikai célok megvalósíthatósága szempontjából igen fontos a régió térségében stabil, súlyos konfliktusoktól/megrázkódtatásoktól mentes (bel)politikai klímát kialakítani/megtartani. Ez a stabilitás (még akár az egyébként igen fontosnak és/vagy feladhatatlannak ítélt politikai/etnikai érdekek és célok kárára történő megtartása is) elsőrendű fontosságú regionális gazdasági/politikai érdek és cél, hiszen az ország és az egész makrorégió politikai bizonytalansága és konfliktusterhes veszélyszindrómája (és nem annyira a már megtörtént és elszenvedett események) riasztják vissza a komoly és tőkeerős üzleti világot a beépüléstől. Miután a régió belüli fejlesztés egy szélesebb, határon átnyúló interregionális környezetre kíván támaszkodni, a megkívánt politikai stabilitás értelemszerűen az érdekelt szomszédos országok közötti (kül)politikai kapcsolatrendszerre is megkívánt/vonatkoztható.

b) Veszélyek és kockázati tényezők

● Egy kifejezetten exportorientált regionális fejlesztési elképzelés alapvető kockázati tényezőit mindenképpen a potenciális felvevőpiacok tényleges elérhetősége (gazdasági és politikai nyitottsága, védettségének mértéke) és a lehetséges/veszélyes versenytársak adottságai és fellépése/viselkedése képezik. Ezek (legalábbis egy-egy régió számára) objektív adottságok/körülmények, amelyek nem a kitűzött célokat kell hogy megkérdőjelezzék, hanem az optimális taktikára és a célok eléréséhez szükséges erőösszpontosítás mértékére kell hogy utaljanak. Igen fontos körülmény azonban, hogy a közel azonos vagy (legalábbis) igen hasonló erőforrásokkal rendelkező és (véltetően) hasonló stratégiai felállású (tehát elvben közvetlen vetélytársaknak tekinthető) szomszédos régiókkal összehangolva/koordinálva kialakított interregionális kapcsolatrendszer jelentős mértékben (le)tompíthatja az ilyen típusú veszélyek/kockázatok életét.

● Mindenképpen kockázati tényezőnek kell tekinteni a régió határainak olyan megfogalmazását, amely egybeesne az Észak-Vajdaság és a Tisza mente magyar többségű és önkormányzatú községeinek területével. Kétségtelen (magyar) kisebbségvédelmi előnyei ellenére egy ilyen módon behatárolt, széttagolt szerkezetű, sőt erőszakosan megcsönkített (de etnikailag mégsem homogén!) gazdasági struktúra működőképessége erősen megkérdőjelezhető; de ugyanakkor (már felvetésének pusztán tényével is) súlyosan irritálná az etnikai elkülönülésre/kiválásra egyébként is (túl)érzékeny szerbiai/jugoszláviai politikai hatalmi struktúrát. Egy hatékony interregionális gazdasági együttműködés előfeltétele vi-

szont mindenkor a politikai hatalmi szervek (legalább passzív) hozzájárulása vagy támogatása, ezért mindenképpen célszerűbbnek tűnik a kérdést a (mindhárom) államhatalom részéről (erőteljes napi politikai színezettel és deklaratívan ugyan, de hangsúlyozottan és nyilvánosan) támogatott Duna–Tisza–(Körös)–Maros Eurorégió koncepció oldaláról és/vagy abba beépítve/beépülve megközelíteni. Hiszen nem lehet vitás, hogy éppen egy ilyen kapcsolatrendszer lehet a gazdasági és politikai elszigeteltségben vergődő jugoszláv gazdaság legjelentősebb kitörési pontja az áhított európai integráció felé.

6. A MEGVALÓSÍTÁS FELTÉTELEI, MÓDSZEREI ÉS ESZKÖZTÁRA – MONITORING

Már a tanulmányvázlat is rámutatott arra a tényre, hogy egy regionális szinten megfogalmazott gazdasági (ön)szerveződés és fejlesztés, és egy arra épülő határokon átnyúló interregionális gazdasági együttműködés mindenképpen előnyös lehet mind a régió lakossága és gazdasága, mind pedig az együttműködésben részt vevő szomszédos országok, sőt a nemzetek feletti (európai) integrációt támogató nemzetközi szervezetek számára is. Ezért mindenképpen indokoltnak látszik egy olyan megvalósíthatósági tanulmány (Fisibility Study) kidolgozása, amely az itt felsorakoztatott kvalitatív értékeléseket kvantitatív mutatókkal is alátámasztaná. Egy ilyen tanulmány (lehetséges) fontosabb feladatai és tartalmi jellemzői a következők:

- *Naprakész és hiteles adatbázis és információs rendszer kiépítése/fenntartása.* A régió egészére vonatkoztatott/vonatkozatható – a rendelkezésre álló erőforrásokat és gazdasági teljesítményeket részleteikben és összességükben is – feltáró, megfelelően strukturált és folyamatosan naprakészen tartott, hiteles adatbázis és információs rendszer hosszú távon a projektív tervezés nélkülözhetetlen alapfeltétele.

Sajnos, a most meglévő (országos és/vagy regionális szinten) rendelkezésre álló és (korlátozott mértékben ugyan, de) hozzáférhető adatbázisok és gazdaságpolitikai adatok/információk nem ilyenek. A tanulmányban meg kellene fogalmazni egy regionális gazdaságpolitikai (statisztikai?) adatbázis és információs rendszer és/vagy szolgálat felállításának és működtetésének célkitűzéseit, szervezési struktúráját, (adat/információ)forrásait, eszközeit és módszereit.

- *A stratégiai érdekek és célok megfogalmazásának módszerei.* Gyakran felvetett és hangoztatott vélemény, hogy a saját erőforrások hiányos (gyakran téves) ismerete, a (szűkebb/távolabbi) környezet viselkedési megítélhetőségének bizonytalansága és/vagy a pillanatnyi gazdasági (és politikai) helyzet kilátástalansága miatt most talán (főleg regi-

onális szinten) nem is érdemes hosszú távú stratégiai elképzelések és viselkedésformák megfogalmazásával foglalkozni. Saját érdekszempőlétű jövőstratégiát (és mindenekelőtt éppen a válságos időszakokban!) minden egyértelmű identitással rendelkező egyénnek, kis- és nagyközösségnek joga és kötelessége megfogalmazni, hiszen fennmaradásának és gyarapodásának ez az egyetlen záloga. Ezért itt csupán a megfelelő (vagy leginkább célravezető) vizsgálódási és döntéselőkészítő módszerek megválasztása lehet kérdéses csupán.

Közismert tény, hogy a közösségi léptékű gazdaságpolitikai állásfoglalásokat/döntéseket gyakran szűkös/elégtelen vagy megbízhatatlan információk alapján kell meghozni, felvállalva a kimenetelt erősen befolyásoló kívánatos/nemkívánatos események bekövetkezésének (vagy be nem következésének), sőt a kérdésben szintén érdekelt (támogató, vagy kifejezetten ellenséges felállású) szubjektumok előre nem látható viselkedésének kockázatait is. Tovább bonyolítja a problémát az is, hogy az ilyen döntéseket igen nagy számú és erősen eltérő súlyú, esetenként egymásnak ellentmondó, parametrikus formában egyértelműen gyakran meg sem fogalmazható (cél)kritérium figyelembevételével kell meghozni. Ilyen esetekben viszont lehetetlen a (minden kritérium szerint optimális) „tökéletes” döntés, sőt elméletileg is csak több „elfogadható” (ugyan többé vagy kevésbé előnyösnek értékelhető, tehát a döntéshozó érdektére szempontjából rangsorolható és akár súlyozható) kompromisszumos megoldást lehet megfogalmazni.

Az ilyen elégtelenül/rosszul strukturált, de ugyanakkor igen nagy horderejű kérdések elemzésére/megoldására ezért a korszerű játékelméletek, több forgatókönyves (számítógépes) szimulációs modellek, szakértői (expert)módszerek és a többkritériumos döntési technikák célszerű kombinációja látszik célravezetőnek.

● *Munkateam, szervezési felállítás.* Egy ilyen, a régió további fejlődése és jövője szempontjából meghatározó jelentőségű tanulmányprojektnak csak akkor van/lesz értelme, ha kidolgozásában – nemzeti hovatartozásuktól és politikai felállásuktól függetlenül – a szűkebb/tágabb környezet legkiválóbb képességű és legjobban tájékozott gazdasági szakemberei és tudományos kutatói vesznek aktívan részt és/vagy vállalnak (legalább) támogató szerepet.

A tanulmány elkészítését 7–10 fős („témafelelős”) szerzői gárdára és 50–70 fős külső szakember- (expert)hátterre támaszkodó, legfeljebb 3–5 fős munkateam és egyetlen (körükből választott/megbízott) projektvezető kell hogy lefolytassa; a munkát a régió lehető legszélesebb körű szakmai és politikai bázisát (is) reprezentáló programtanács kell hogy kísérje, ellenőrizze és hitelesítse.

● *Tájékoztatás, népszerűsítés.* A projekt tanulmányban megfogalmazásra kerülő stratégiai fejlesztési és viselkedési elképzelések megvalósításá-

nak előfeltétele a politikai és gazdasági elit, de adekvát formában a teljes lakosság kimerítő és folyamatos tájékoztatása és (azon keresztül) aktív támogatásának megnyerése. Ezért már kezdettől fogva igen nagy jelentőségű egy aktív, átgondolt és céltudatos, a többnyelvű és rétegkultúrák specifikumaihoz jól alkalmazkodó PR-kapcsolat (Public Relations) kiépítése és ápolása.

● *Monitoring.* A gazdasági folyamatok és azok változásai csak folyamatos visszacsatolásokkal uralhatók és vezérelhetők a kijelölt célfüggvényeknek megfelelően. Ezért a megbízható és naprakész adatbázis és információs rendszer jelentősége nem annyira a stratégiai célösszefüggések és -függvények megfogalmazása, hanem mindenekelőtt az input-output összefüggések feltárása, és a ténylegesen megtörtént változások irányának és intenzitásának kimutatása szempontjából fontos. Egy majd felállításra kerülő regionális adatbázis- és információs szolgálat feladatkörébe kell hogy tartozzon a monitoringtevékenység is, amelynek keretében mindenekelőtt a gazdasági/ipari tevékenység fajlagos mutatóinak változásait kell időben (a bázisidőszakkal) és térben (a megválasztott viszonyítási régiókkal) összevetve jegyezni és elemezni.

7. ZÁRÓGONDOLATOK

Egy viszonylag laza szerkezetű és korlátozott terjedelmű tanulmányvázlat keretében alig lehetne egy régió jövőbeni gazdasági és társadalmi fejlődésének minden kérdését egyértelműen és végérvényesen megválaszolni. Nem is ez volt a szerző szándéka. Gyakran újszerű és gondolatébresztő, esetenként provokatív meglátásaival, és nemegyszer a végsőkig leegyszerűsített „mérnökies” gondolkodásmódjával – fel kívánta vetni egy komolyabb és nagyobb lélegzetű projekt tanulmány előkészítésének és megvalósításának/megvalósíthatóságának fontosabb gondolati anyagát és keretfeltételeit. Remélhetően sikeresen.

Szabadkán, 1998. március 28-án